

УДК 821.161.2

РОМАНЮК Л. М.

ФОЛЬКЛОРИЗМ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

У статті йдеться про органічний зв'язок поетичної творчості Олени Пчілки з українським фольклором.

Ключові слова: фольклор, традиція, символи, персоніфікація

Національний фольклор входить в українську професійну літературу двома основними шляхами – через видання текстів усної народної творчості й використання фольклорних сюжетів, мотивів, образів у художній літературі. «У період складання національних літератур, – зазначив М.Яценко, – фольклор відіграє велику роль у формуванні народності літератури не стільки в силу специфіки його форми, поетики чи конкретного змісту, скільки внаслідок того, що він являє собою основну сферу вияву світоглядних, ідейно-естетичних уявлень народу» [12, 129].

Для художньої літератури характерні два основні типи фольклоризму: I. Пряме запозичення, введення у твір народного елементу, стилізація під народні зразки; II. Переосмислення фольклорних елементів, їх трансформація крізь свідомість письменника. Ці типи фольклоризації відбуваються: 1) на рівні сюжету; 2) на рівні мотиву; 3) на рівні образу; 4) на рівні символу; 5) на рівні поетики, стилю. Усі ці типи та рівні були характерні й для української літератури кінця XIX ст. [5].

Початок XIX століття ознаменувався виходом друкованих збірників народних пісень, серед яких видання М. Цертелева «Опыт собрания старинных малороссийских песен» (1819), М. Максимовича «Малороссийские песни» (1827), «Украинские народные песни» (1834), І. Срезневського «Запорожская старина» (1833), А. Метлинського «Народные южнорусские песни» (1854) та ін. Фольклорні тексти та наукові фольклористичні дослідження М. Драгоманова, М. Сумцова, П. Житецького публікувалися на сторінках українського журналу «Киевская старина»,

заснованого в 1882 році. Активним дописувачем журналу з перших років його видання була й Олена Пчілка.

Олена Пчілка (*Ольга Петрівна Косач*) належить до числа тих діячів, які невтомною працею зробили значний внесок до духовної скарбниці свого народу. На ниві української культури вона виступала як прозаїк, поет, драматург, літературний критик, видавець, редактор, талановитий педагог, активна громадська діячка. В українському письменстві то був складний період для творчості: заборона українського слова у всіх сферах діяльності; Валуєвський циркуляр (1863), Емський указ (1876). Офіційною мовою була російська, проте в родині Драгоманових життя йшло за старими звичаями й традиціями: всі говорили вдома українською, співали своїх пісень, святкували свята. «Може бути, що українською писателькою мені судилося бути вже через те, що це у нас в роді таке, Драгоманівському, – писала Ольга Петрівна; саме українською ж писателькою через те, що зросла в близьких, щиро українських обставинах, а потім ще попала і в свідоме українське коло, котре мене надихнуло до тієї ідеї» [9, 56].

Ще одним проявом самобутнього таланту Олени Пчілки була фольклористична та етнографічна діяльність. Вона видала дослідницьку працю «Український орнамент», до якої вмістила низку українських обрядів, звичаїв, традицій, пісень. Власні фольклористичні праці друкувала в журналі «Рідний край», редактором і видавцем якого була сама.

Творчість Олени Пчілки тривалий час була заборонена, літературознавчі праці з'явилися лише на початку ХХ століття. Про вклад письменниці в скарбницю української культури писали Д. Донцов («Олена Пчілка. Спроба реабілітації», 1930), «Мати Лесі Українки (Олена Пчілка», 1958), А. Чернишов («Олена Пчілка», 1970), І. Денисюк («Проза малих форм Олени Пчілки», 1970), О. Іваненко («Олена Пчілка як дослідниця народного мистецтва», 1989). Л. Дрофань («Свіло добра і любові»), 1989, Г. Аврахов («Олена Пчілка: барви особистості», 1993), О. Камінчук «Образний світ

лірики Олени Пчілки», 1993), Л. Струганець «Олена Пчілка як мовна особистість», 1995) та ін.

Автори сучасних досліджень – А. Диба («Вічна мати України», 2001), Л. Мірошніченко («Олена Пчілка про світ дитини», 2001), О. Мікула («Українські народні легенди про «Чуда» та розвідка Олени Пчілки «Українські народні легенди останнього часу», 2006) та ін.

В українській літературі кінця ХІХ століття, зокрема в поезії, постало питання традиції та новаторства. Українські поети намагалися наслідувати Т. Шевченка та поетів-романтиків. З'явилися збірки поезій П. Куліша («Досвітки», 1862), О. Кониського («Поезії», 1864), П. Чубинського («Сопілка», 1871), П. Білецького-Носенка («Приказки», 1871) тощо. Проте творчість цих митців на той час справляла враження чіткого наслідування своїх попередників і зовсім не вирізнялася оригінальністю. Так, на думку І. Франка О. Кониський «не вийшов ані поза Шевченкову манеру, ані поза круг його суспільних та політичних ідей» [11, 236], а «Досвітки» П. Куліша є «емоціонально та формально збідненим переспівом дум та пісень «Кобзаря» [2, 269].

По-іншому заговорили митці 70–90 рр. ХІХ століття – Б. Грінченко, В. Самійленко, І. Франко, І. Манжура, Я. Щоголев. Вони намагалися позбутися впливу романтизму, а також стилізаційної манери використання фольклору. Продовжувати творити й митці старої генерації. П. Куліш видає збірку «Хуторна поезія» (1882), М. Старицький – «З давнього зшитку. Пісні та думи» (1881, 1883). У цей час заявила про себе й Олена Пчілка, поетичний доробок якої цікавий і неповторний.

У літературній творчості – поезії, прозі, драматургії – Олена Пчілка творчо використовувала фольклорний матеріал. Її перу належать фольклористичні праці «Українські колядки» (1903), «Наша етнографія» (1910), «Нове кобзарство. Кобзар Грицько Кожушко» (1912), «Українські народні легенди останнього часу» (1925), «Українське селянське малювання на стінах» (1929).

Саме на прикладі її творів можна простежити зв'язок фольклору та літератури. Перші оригінальні поезії з'явилися в альманасі «Рада» 1883 року. Написані вони під враженням чарівної волинської природи, нав'яні спогадами про щасливі роки, прожиті на березі річки Случ. «Це був новий рівень інтелектуалізації української художньої думки» [3, 259]. Природа Волині зачарувала письменницю. Вона записує народні пісні, перекази, збирає фольклорні та етнографічні матеріали.

Перша і єдина збірка поезій Олени Пчілки «Думки-мережанки» з'явилася у 1886 році. До неї поетеса вмістила поетичні твори, написані протягом 1880-1896 рр. Збірка складається з чотирьох розділів. До I розділу (без назви) увійшли оригінальні поезії, другий розділ має назву «Переспіви», третій – «Байки», четвертий – «Жарти». Кожен розділ збірки писався в різні часи, тому й «...зміст книжки вийшов дуже піристій: і тенденційні вірші, і біблейські теми, і байки, і чиста лірика – все вкупі!» – зазначала авторка [7, 56]. Ідейне спрямування поезій збірки – любов до рідного краю, його історії, культури. Зберігаючи суто зовнішню форму пісні, сонета, байки, вони сповнені філософського змісту (думки) і виконані одним способом (мережками).

Ще в дитинстві Ольга любила слухати розповіді про народні звичаї, обряди, захоплювалась народними казками, оповідями, піснями. Любов до народної пісні взяла від мами – Єлизавети Іванівни. «Українська пісня, – а мама мала гарний голос, було шие і все співає, – казка, приказка, народна обрядовість і примовляння... – то все з перших часів нашої свідомості дитячої було нашим поживком» [8, 9]. Народна творчість для письменниці була тим цілющим джерелом, з якого вона черпала невмирущу силу народного слова.

Ранні поезії Олени Пчілки є своєрідними переспівами українських народних пісень, та й сама вона любила співати і мала композиторські здібності. Ольга Петрівна створила музику до пісень «Розлилися води на чотири броди», «Поставлю я хижку» та ін. Її поезія «На стріванні» подібна до

народної пісні «А вже вечір, вже повечеріло», вміщеної до збірника «Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських» (1978). У них йдеться про велике взаємне почуття, заради якого герої готові на смерть: «Ох як я вийду, да тебе не застану/ Згорну рученьки, дай нежив стану» [10, 97]. Проте за змістом і мотивом вони зовсім різні. Олена Пчілка вміло використала фольклорну композиційну форму психологічного паралелізму, тобто як зазначив О. Дей «паралельного зображення людини і природи, зіставлення людських переживань з природними явищами» [1, 97]:

*«Ой вечір, вечір, вже вечеріє, –
Моє серденько все веселіє!..
Котися ж ясне сонечко з неба, –
Світлонька твого мені не треба...»* [7, 8].

У поетичних творах письменниця часто використовує народнопоетичні художні засоби, що надають її творам мелодійності, ніжності. Зокрема це постійні епітети: «ніч темненька», «чорнії хмари», «місяць ясненький», «люте горе»; порівняння: «розійдемося, як стежки в гаю»; пестливі слова: *пташечка, серденько, зіронька* та ін.

Використання усної народної творчості було характерним для української літератури кінця XIX століття. Перебуваючи під впливом Т. Шевченка та поетів-романтиків письменники, вводили у свої твори елементи фольклору, але намагалися це робити по-своєму, по-новому.

Олена Пчілка була прихильницею таких тенденцій: використовувала в своїх різножанрових творах народні пісні, казки, оповідання, байки. Спираючись на народну традицію, авторка використовувала поширений у фольклорі поетичний засіб персоніфікації явищ природи. Так у поезії «На спогад Шубертової серенади» перед нами постає картина літньої ночі, співає соловейко, ясний місяць чекає на закоханих. Значну роль у поезії відіграють народнопоетичні засоби: пестливі слова (*ніченька, хмаронька*) та постійні епітети (*дівчина-краса, пісня чарівна*).

Такий народнопоетичний засіб використовували й українські поети-романтики М. Шашкевич, А. Метлинський, М. Костомаров. Засіб персоніфікації поетеса використала й у сонеті «Діброва смутная вже листячко ронила». Для прикладу порівнюємо народну пісню та сонет Олени Пчілки. У народній пісні часто використовуються персоніфіковані образи-архетипи сонця, вітру, дощу та ін., що вводяться як елементи пісні:

*«Ой не світи, місяченьку,
Не світи нікому,
Тільки світи миленькому,
Як іде додому»* [4, 329];

або

*«Ой прийди, прилини,
Ти, яснеє сонце,
То я тебе пущу
Та й через віконце»* [4, 329].

Спостерігаємо це і в сонеті Олени Пчілки, де діброва розмовляє із зимою:

*«Дібровонька тоді, шумлячи зголосила:
«О зимо! Не лякай безрадїсним кінцем!
Не покривай мене холодним тим вінцем,
Нехай моя пишає ще краса і сила!»* [6, 55].

Далі, виявляючи протест проти холодної зими, діброва перемагає:

*«І перший сніг на вітті розтопивсь,
Неначе слїзьми гіркими поливсь...»* [6, 55].

Ці слова письменниці стверджують, що добро завжди перемагає зло, відповідно й світло – темряву.

У фольклорі первісне єднання з природою спричинило велику кількість архетипів та символів на основі природних явищ, рослинного та тваринного світу. Найпоширеніші з них: *пара голубів* – закохані; *зірка* – дівчина; *місяць* – хлопець; *зозуля* – дівчина; *сокіл* – хлопець:

*«Кувала зозуля в stodолі на розі,
Заплакала дівчинонька в батька на порозі.
Козаче-соколю, візьми мене із собою
На Вкраїну далеку...» [4, 328].*

Для поетичної творчості Олени Пчілки також характерні образи-символи: *калина, дорога, орел*. Так, в основі поезії «Орел» постає символічний образ орла – уособлення козацької доблесті і слави:

*«Широким помахом крил дужих своїх
Високо піднісся орел сизокрилий,
Все вище та вище до хмар золотих,
Та й хмари високі його не спинили» [6, 54].*

В образі орла постає людина нового часу, громадський діяч, який все своє життя віддав служінню народних інтересів.

Отже, в поетичних творах Олени Пчілки чітко вирізняється зв'язок її літературної творчості з фольклором. Це відбувається на рівні прямого введення авторкою фольклорних елементів у твір та переосмислення і трансформацію народних сюжетів, мотивів, образів, символів.

Поетичний доробок Олени Пчілки надзвичайно цікавий і неповторний. Розмаїття тем, образів, ідей поезій підкреслює глибину її таланту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дей О. Поетика української народної пісні / Дей О. — К. : Наук. думка, 1978. — 251 с.
2. Зеров М. Від Куліша до Винниченка // Твори : у 2-х т. / Зеров М. — К. : Дніпро. — Т.2. — С. 246—457.
3. Історія української літератури XIX століття (70-90-ті роки) : у 2 кн. — К. : Вища шк., 2002. — Кн. 1. — 575 с.
4. Лановик М. Б. Ліричні пісні / Мар'яна Лановик, Зоряна Лановик. Українська усна народна творчість : підручник. — К. : «Знання-Прес», 2006. — 591 с.

5. Мікула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика» / О. Мікула. — Львів, 2007. — 18 с.
6. Пчілка Олена. Твори / Олена Пчілка. — К. : Дніпро, 1988. — 523 с.
7. Пчілка Олена. Думки-мережанки / Пчілка Олена. — К., 1886. — 80 с.
8. Пчілка Олена. Автобіографія // Оповідання, з автобіографією / Пчілка Олена. — Харків : Рух, 1930. — С. 5—46.
9. Пчілка Олена. Біографічна замітка / Пчілка Олена // Зоря. — 1888. — № 3. — С. 55—56.
10. Українські народні пісні в записах Осипа і Федора Бодянських. — К. : Наук. думка, 1978. — 372 с.
11. Франко І. Михайло Петрович Старицький // Твори : у 50-ти т. / І. Франко. — К. : Наук. думка, 1976—1986. 1982. — Т. 33. — 1982. — С. 230—278.
12. Яценко М. На рубежі літературних епох / Яценко М. — К. : Наук. думка, 1977. — 280 с.

РОМАНЮК Л. Н.

ФОЛЬКЛОРИЗМ ПОЭТИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА ОЛЕНА ПЧИЛКИ

Статья посвящена органической связи поэтического творчества Олены Пчилки с фольклором.

Ключевые слова: фольклор, традиция, символы, персонификация.

ROMANUK L.

FOLKLORE ELEMENTS OF OLENA'S PCHILKA POETIC WORK

The article is devoted to the organic connection of Olena Pchilka creative work with folklore.

Key words: folklore, tradition, symbol, personification.

Стаття надійшла до редколегії 10.01.2013 р.